

gecteerd (84, 268) en ze komen ook in Timmers boek niet meer voor als bron. De kwalificatie 'belangrijke bron' stoelt blijkbaar op ander onderzoek, waarschijnlijk op dat van Feenstra (84), maar dat moet de lezer allemaal zelf uitzoeken.

In het algemeen doet Timmer weinig moeite zijn onderzoek te plaatsen in een historiografisch kader. Weliswaar volgt er *na* de conclusie (!) een uitvoerige bijlage waarin de oudere literatuur over Philips van Leiden wordt besproken, van Hugo de Groot tot Piet Leupen, maar het gaat daar om richtingloze samenvattingen, zonder dat daarmee de vraagstelling van Timmers onderzoek wordt gelegitimeerd. Deze gebrekkige inbedding heeft waarschijnlijk te maken met de achtergrond van de auteur. In het boek wordt regelmatig verwezen naar actuele discussies over de privatisering van vitale overheidstaken. Uitspraken van Philips van Leiden worden bijvoorbeeld in verband gebracht met recente standpunten van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. De aanleiding voor de studie blijken we te moeten zoeken in de beoogde privatisering van waterleidingbedrijven door het tweede kabinet Kok. In dat verband ontwikkelde de auteur, in het dagelijks leven redacteur van het *Financiële Dagblad*, belangstelling voor de veertiende-eeuwse 'pleitbezorger van het publiek belang'.

Timmer doet, in navolging van Leupen, ook een poging Philips' opvattingen te relateren aan de politieke situatie van zijn tijd. Daarbij slaat hij echter meer dan eens de plank mis. Dat ligt deels aan zijn literatuurkeuze. Zo gebruikt hij een Amerikaanse encyclopedie van de wereldgeschiedenis uit 1975 voor de internationale politieke context en het ketterboek van Theun de Vries voor de flagellantbeweging (16, 43), in beide gevallen geen verstandige keuze. Voor een ander deel berusten de fouten op eigen interpretatie. Als Philips het gebruik van 'particuliere legers' afkeurt, meent Timmer bijvoorbeeld op basis van recente literatuur dat hij niet op de Hollandse situatie kan doelen, omdat private vetevoering daar niet meer voor zou komen, maar ten eerste wordt dat in die

literatuur niet beweerd en ten tweede is uit de tekst zelf (casus 43, 16) duidelijk dat Philips wel degelijk Hollandse legertjes op het oog heeft.

De dissertatie van Timmer maakt duidelijk dat de *Cura* een rijk maar ook lastig te interpreteren boek is. Het is Timmers verdienste dat we de hoofdstelling van de *Cura* nu beter in haar juridische context kunnen plaatsen. Er is echter meer onderzoek nodig om ook de historische context volledig recht te doen.

ANTHEUN JANSE,
UNIVERSITEIT LEIDEN

Weststrate, Job, ***In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360-1560*** (Dissertatie Leiden 2008, *Middeleeuwse studies en bronnen* 113; Hilversum: Verloren, 2008, 335 blz., ISBN 978 90 8704 033 8).

De Nederlandse handel overzee is beter onderzocht dan de handel over de rivieren. Over de moedernegotie en de vaart op Azië weten we meer dan over de scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel. Dat komt niet alleen omdat een fluit of een Oostindiëvaarder meer glamour heeft dan een aak of een loerdenne. Het heeft ook te maken met Hollandocentrisme en met de aard van het bronnenmateriaal. Om met het laatste te beginnen: voor de scheepvaart op de rivieren is er niet een uitgebreid archief als dat van de VOC beschikbaar, noch een lange reeks doorlopende gegevens als die van de Sonttol. Er zijn wel vanaf de middeleeuwen door de landsheren van Gelre en Holland tollën geheven maar de rekeningen ervan zijn niet compleet bewaard gebleven. In de economische geschiedschrijving is doorgaans meer aandacht geschenken aan Holland en zijn connecties met de wereld overzee dan aan de ontwikkeling van de landgewesten. De rivierhandel en -scheepvaart werd tot nu toe voornamelijk onderzocht

door regionaal-historici aan weerszijden van de Nederlands-Duitse grens. Het werk van J.F. Niermeyer over Dordrecht en omgeving is tamelijk uitzonderlijk gebleven.

Job Weststrate beoogt met zijn proefschrift, waarop hij in Leiden promoveerde, de balans enigszins te herstellen. In zijn dissertatie wil hij het rivierverkeer in Gelderland en Overijssel voor het eerst systematisch in relatie met *beide* aangrenzende regio's analyseren, dus zowel in betrekking met het westen van de Lage Landen als met het belendende gebied in Duitsland. De hoofdvraag van het boek luidt, hoe de Bourgondische staatsvorming en de economische verschuivingen die zich in de late middeleeuwen in de Nederlanden voordeden het verkeer op de Rijn, Waal en IJssel hebben beïnvloed. Om de effecten vast te stellen onderzocht Weststrate voor drie peilmomenten – rond 1390, rond 1440 en rond 1550 – aan de hand van de tolrekeningen van Lobith en Nijmegen de omvang en samenstelling van het goederenvervoer en, aangevuld met andere soorten zoals oorkondenboeken en belastingkohieren, de wijze waarop handel en transport waren georganiseerd. De drie delen over de peilmomenten worden voorafgegaan door een inleiding over stedelijke netwerken in de late middeleeuwen en gevolgd door een analyserende beschouwing over de veranderingen in goederenstromen, organisatie van de handel en economische netwerken die in de studie naar voren zijn gekomen.

De uitkomsten van het onderzoek zetten het beeld van de economische ontwikkelingen in de Nederlanden tussen ca. 1360 en 1560 niet op zijn kop. De hoofdlijnen zijn snel geschetst. De omvang van het goederenverkeer nam licht toe, terwijl de verhouding tussen de verschillende producten ietwat veranderde. Stroomafwaarts nam het vervoer van ruw hout toe, bleef de aanvoer van steen vrijwel stabiel en verdween het transport van kalk. Rijnwijn was en bleef het voornaamste product. Stroomopwaarts deed zich een lichte groei voor in het vervoer van zout en vis, maar

zakte de export van boter en kaas in. Graan werd in beide richtingen verscheept. De omvang en waarde van het transport stroomopwaarts was altijd veel groter dan stroomafwaarts. Van het totale rivierverkeer verliep een steeds groter deel via de Waal, terwijl het aandeel van IJssel en Nederrijn daalde. Wat de organisatie van de handel en het transport betreft: de differentiatie tussen schippers en handelaars nam in de loop van de tijd iets toe. De vervoerssector werd geleidelijk meer zelfstandig. Riviersteden als Nijmegen, Wezel, Culemborg en Arnhem speelden in het verkeer een dominante rol. Hollandse schippers en handelaars hadden nauwelijks een vinger in de pap. Anders dan de Hollandse en Zeeuwse steden bleven de riviersteden in Gelre en het Oversticht deel uitmaken van het Hanzenetwerk, al gingen deze zich in toenemende mate ook oriënteren op de expanderende markten in Vlaanderen, Brabant en Holland. De stapelmarkten van Dordrecht en Keulen, aan het begin in de veertiende eeuw nog van groot gewicht, boetten aan betekenis in.

De belangrijkste verdienste van Weststrate's studie is dat we nu veel beter weten hoe het met de laatmiddeleeuwse rivierhandel precies zat. Het onderzoek is volgens de regels van de kunst uitgevoerd. De auteur kent zijn literatuur en weet zijn bevindingen meestal op de juiste momenten in een lopend debat te plaatsen – voor zover er, zoals bij de verhouding tussen Holland en de Hanze, of de teloorgang van stapelplaatsen, werkelijk sprake is van een soort debat. Jammer is wel, dat de veelbelovende titel eigenlijk niet wordt waargemaakt. Het begrip 'moderne markten' komt in het boek slechts terloops voor en speelt in de analyse in feite geen rol. De (impliciete) suggestie dat de toenemende oriëntatie van de riviersteden op het westen van de Lage Landen samenhangt met de 'moderniteit' van markten in die regio wordt niet met overtuigende argumenten gestaafd. De ontwikkeling zou evengoed verklaard kunnen worden uit de groei van de vraag vanuit deze regio op zich (vooral naar hout), zonder dat een verandering in de aard van de markten

daar noodzakelijk een rol bij gespeeld hoeft te hebben. De auteur had ook de reikwijdte van zijn bevindingen kunnen vergroten door in de conclusie een expliciete vergelijking te trekken met de periode van de Republiek. Kwamen de meest ingrijpende veranderingen in de rivierhandel pas na de Opstand of toch niet? Het zou interessant zijn geweest om daarover de visie van de auteur te horen.

En ten slotte: waarom staat in dit boek niet meer dan één kaart, die bovendien maar een hele globale indruk geeft van het rivierengebied? In een studie over de rivierhandel in de late middeleeuwen zou de lezer meer in detail willen weten over de situatie en de gesteldheid van de rivieren zelf en de typische problemen die daarmee gepaard gingen. Vereiste de scheepvaart over de Rijn, Waal of IJssel in deze periode bijvoorbeeld zoveel plaatselijke kennis dat schippers uit andere regio's er niet gemakkelijk thuis raakten? Deze paar kritische noten nemen overigens niet weg dat Weststrate over het geheel genomen een mooie en degelijke studie heeft geschreven.

KAREL DAVIDS,

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Decker, John R., *The Technology of Salvation and the Art of Geertgen tot Sint Jans* (Visual Culture in Early Modernity; Farnham: Ashgate, 2009, VIII + 166 blz., ISBN 978 0 7546 6453 6).

This book is the first in a series that promotes new models of inquiry and new narratives of early modern art and its history. Decker claims to have developed a method that will give a more 'nuanced view of lay piety and the use of visual culture in the Catholic Church in Northern Europe' than is currently customary (5). He approaches images 'through the terms and concepts employed by fourteenth- and fifteenth-century Christians' (3). He considers the quest for salvation as the

essential feature of late-medieval religiosity and, consequently, uses moralistic tracts as his frame of reference. At the same time, he assumes that a calculated form of religiosity was predominant at the time. Individual acts of piety would – according to the medieval adage 'God does not deny grace to anyone who does what he can' – lead to salvation. Thus he developed the concept of the *Technology of Salvation*. He ascribes a dominant role in this process to art.

To illustrate the workings of this *Technology* Decker limits himself to five paintings attributed to by Geertgen tot Sint Jans. Two of them, the panels in Edinburg and Rotterdam, once formed a diptych. Geertgen (c.1460-c.1495) was a lay brother of the Haarlem Hospitallers of St. John, for whom he painted the high altar. But he did not work exclusively for his own congregation. The provenance of most of his paintings is not clear, however.

Decker presents his selection as the four subsequent stages in the upward path, although he specifically admits that this is an artificial construction. The Edinburgh-Rotterdam diptych promises salvation and consolation, which causes people to wonder and reflect. Thus they start the meditative path. Subsequently the *Man of Sorrows* (Utrecht) calls for compassion, the *Night Nativity* (London) for humbleness and obedience, and *St. John the Baptist in the Wilderness* (Berlin) for meditation.

Could these paintings really have worked in this way? They are all rather small in size, which would indicate they were made for private use. Yet Decker assumes they all hung in public rooms in the Haarlem convent. But according to the convent's inventory lists, as published by Truus van Bueren (*Tot Lof van Haarlem* (1993) 185, nt. 77), only two of the paintings may have hung there, the *Man of Sorrows* in a private room and 'St. John' in the so-called church chamber. The two panels – now in Vienna – that had actually been part of the main altar piece are – oddly enough – not dealt with in this book.

Each chapter starts with a subtle and well-observed description of the painting. Then the author proceeds to connect the essentials he observes, to a wide selection of moral tracts. Two methodological flaws can be detected in this approach. First of all, he does not question whether Geertgen could be acquainted with moral tracts like the ones he presents. And, secondly, can such informants call for anything but the necessity of 'perfection'? Decker does not use sources that could contradict or falsify his assumptions. It is therefore not surprising that his descriptions do often not transcend the common appreciations of these paintings. But his interpretation of *St. John in the Wilderness* is strikingly amiss: this painting is about unavoidable suffering. This may indeed lead to meditation, but the necessity of trimming the inner wilderness is a bit of a leap, which he needs, though, to fit the painting in his scheme.

Decker assumes that medieval Christians would meditate everyday (127, 136, 137, 149), but this assumption ignores the many daily chores people had to face. This even goes for the Hospitallers of St. John, although Decker presents them as a contemplative order (114, 123, 140). But they were not: most of the time they lived according to their rank and wealth. And besides: the Hospitallers of St. John had taken the Rule of St. Augustine, which gave them freedom to administer their goods, perform pastoral duties, take care of guests and *proveniers*, and defend Christianity against the Turks. But Decker does not ponder upon questions like these.

One thing is certain: Decker takes his literary sources too literally. One cannot deduce from the exhortations of preachers and moralistic writers that people were actually and persistently engaged in soul searching activities. Moreover: did not these teachers rather react against the growing materialism they observed around them? Worldly and timely aspects are thoroughly missing in Decker's analysis, although he acknowledges that works of art 'provided statements of wealth and social status, and acted as indications of the

owner's respectability' (20). But he leaves it to his followers to pursue this track (148).

Does his mental matrix add to our understanding of the paintings? No. His descriptions are in line with Panofsky's concept of *Andachtsbild* (for that is what all Geertgen's paintings are, literally, categorically and functionally) and the iconographic approach, in spite of the fact that Decker dismisses these predecessors in four sentences (4-5). Even contemporaries like Albrecht Dürer and later Karel van Mander (*Schilder-boeck*, 1604) had – in his opinion – not understood Geertgen correctly (28). But Decker's selection of epistemological notions is often arbitrary, taken from whatever place and time suit him best. It is remarkable that he does not refer to Thomas à Kempis, the best-selling author of Geertgen's time, with his down to earth approach to everyday religion.

Another example of Decker's presumptuousness: Geertgen is said to have died around 1495. Yet Decker prefers him to have lived longer. Then the *Man of Sorrows*, which is generally dated between 1485 and 1495, could have been painted around 1500, when the Hospitallers published a list of indulgences. This painting (that actually hung in a private room) would then have been commissioned to serve 'as a tool for preparing the souls of those seeking relief from Purgatory' (68). 'The most likely scenario is that as the parishioner [sic] knelt in preparation for, or perhaps during confession, he positioned himself within inches of the painting's surface and came face-to-face with Christ and his retinue' (69). As if this was common practice. Luckily enough, Decker found a reference to a Haarlem painter named Ghaerbrant (†1517) who lived on Kruisstraat and was buried at St. John's. In Decker's opinion, this man could well be Geertgen. He is so sure, that he proposes to take 1517 henceforth as the year of Geertgen's death (18). Overwhelmed by all the new 'intriguing possibilities' this construction offers, Decker does not pause to ask, for instance, whether dendrochronological research substantiates his